

РОЗДІЛ 8 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.29>

АНТИТЕЗА ТОПОСІВ «РІДНА ЗЕМЛЯ» – «ЧУЖИНА» В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

THE ANTITHESIS OF TOPOS “NATIVE LAND” – “FOREIGN LAND” (CHUZHINA) IN UKRAINIAN LITERATURE

Остапова Л.В.,

orcid.org/0009-0001-3058-6757

*викладач кафедри перекладу та філології
Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»*

У статті розглянуто бінарні опозиції топосів «рідна земля» – «чужина» на прикладах творів українських письменників, зокрема у малій прозі С. Васильченка, В. Стефаника, У. Самчука, у романі І. Багряного «Тигролови». Основний вектор дослідження спрямовано на проблему еміграції, яка стала наскрізною темою в українській літературі, як відображення глобальних кризових подій в історії становлення української нації. На прикладах творів про еміграцію у статті окреслено паралель образів-персонажів, що уособлюють узагальнений образ українця, ментально прив'язаного до своєї рідної землі із загостреним відчуттям власної етнічності.

Тема втраченої землі та пов'язаний із нею дискурс чужини були домінантними у творчості українських письменників, більшість з яких, у свою чергу, жили в еміграції. В обраних для аналізу творах проблема чужини/еміграції представлена багаторівнево, з екзистенційним та аксіологічним акцентом, а також із урахуванням поетикальних особливостей творів.

Письменники-емігранти зробили важливий внесок у світову літературу, відображаючи свої думки та переживання в еміграційному середовищі і просуваючи та популяризуючи українську культуру серед інших народів.

У статті виокремлено специфіку бінарності категорії топос у літературі, зокрема топосів «рідна земля» – «чужина» у національному, інокультурному та етнічному ракурсах.

Аналізовані у статті твори пов'язані спільною темою, що стала відображенням трагічних сторінок в історії української держави – шукаючи кращого життя, українці залишили свою землю, зберігаючи у пам'яті спогади про Батьківщину. Відчуття туги, ностальгії за рідним краєм пронизують твори письменників, які самі пережили еміграцію. Зберегти зв'язок з рідною землею допомагало рідне слово, література. Національна ідентичність стала символом, що зв'язувала письменників-емігрантів з минулим і спонукала сподіватися на майбутнє. Українська література відображає складні емоційні палітри еміграційного досвіду і дозволяє зберегти зв'язок між поколіннями українців, що жили на чужині.

Ключові слова: топос, антитеза, бінарність, екзистенційна драма, національна ідентичність.

The article examines the binary opposition of the topos “native land” – “foreign land” using the examples of the works of Ukrainian writers, in particular, in the short prose of S. Vasylychenko, V. Stefanyk, U. Samchuk, and in the novel “Tygrolovy” by I. Bagryany. The main vector of the research is aimed at the problem of emigration, which has become pervasive in Ukrainian literature, as a reflection of global crisis events in the history of the formation of the Ukrainian nation. Using the examples of works about emigration, the article draws a core line of images-characters that embody the generalized image of a Ukrainian mentally tied to his native land with a heightened sense of his own ethnicity.

The theme of the lost land and the discourse of foreignness related to it were dominant in the works of Ukrainian writers, most of whom, in turn, lived in emigration. In the works selected for analysis, the problem of foreignness/emigration is presented on a multi-level basis, with an existential and axiological emphasis, as well as taking into account the poetic features of the works.

Emigrant writers made an important contribution to the world literature, reflecting their thoughts and experiences in the emigration environment and promoting and popularizing Ukrainian culture among other nations.

The specifics of the binary nature of the topos category in the literature, in particular the “native land” – “foreign land” in national, foreign cultural, and ethnic perspectives, have been studied.

The works analyzed in the article are connected by a common theme, which became a reflection of tragic pages in the history of the Ukrainian state – in search of a better life, Ukrainians left their land, keeping memories of the Motherland in their minds. A sense of longing, nostalgia for the native land permeates the works of writers who themselves experienced emigration. The native word, literature, helped to maintain the connection with the native land. National identity became a symbol that connected emigrant writers with the past and encouraged them to hope for the future. Ukrainian literature reflects the complex emotional palettes of the emigration experience and allows to keep the connection between generations of Ukrainians who lived abroad.

Key words: topos, antithesis, binary, existential drama, national identity.

Постановка проблеми. Глибинна екзистенційна драма українського народу багатьох поколінь – безземелля, вимушена еміграція, примусова депортація з рідної землі, – стала наскрізною у творах багатьох письменників української літератури як XIX, так і XX століть, і сьогодні, у XXI столітті, на жаль, не втрачає актуальності. Митці слова у своїх творах описували гірку долю рідного народу, пов'язану з вимушеною еміграцією. Так історично склалося, сформувалося на етнокультурному рівні, що у глибинах психіки українців вкоренився так званий культ рідної землі як універсальної першооснови, як наслідок виник аналогічний культ і в літературі, який, навіть, має схильність до міфологізації, часто набуває сакрального звучання. Тісний віковичний зв'язок українців із землею позначається на типі ментальності, впливає на спосіб мислення. А. Колодний пише: «Культ землі, землеробської праці є основою світобачення українського селянина. У його космологічній системі серед п'яти вихідних стихій світобудови – небо, вода, земля, повітря, вогонь – домінанта віддається саме землі. І не просто землі як космічному тілу, а землі як ґрунту» [1, с. 6].

Бінарна опозиція «рідна земля» – «чужина» у творах В. Стефаника, С. Васильченка, І. Багряного, У. Самчука й багатьох інших велетнів літератури відтворює спосіб життя українського народу, думання й переживання самих письменників, їх сердечну прив'язаність до Батьківщини, участь у перетворенні чужого світу, який поступово стає своїм. Водночас тема вимушеної еміграції фіксує напруженість, страждання, розпач, ностальгію людей, яких доля жене з рідного краю в далекі світи.

В умовах сучасної війни тема вимушеної еміграції, переселення, життя на чужині, втрата рідного дому дуже актуальна. Але, які б виклики для українців не готувала доля, ми маємо зберегти свою ідентичність і в Україні, і поза Україною, а також допомогти собі зрозуміти й усвідомити утаємничений скарб у нашому житті – УКРАЇНУ. У сучасних українців різних поколінь зростає увага до осмислення ідентичності – «хто ми є?», «звідки походимо?», «куди йдемо?». У такий спосіб можна вести мову про перспективу майбутнього України, у якій кожна людина переймає «неминучі горизонти» української спільноти, її традиції як моральні ідеали, формуючи власну особисту ідентичність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над дослідженням питання концепту «чужина» в українській літературі варто виокремити моно-

графію Л. Горболіс «Чужина: коди інтерпретації», де авторка аналізує твори українських письменників, у яких проблема еміграції є ключовою та багатогранною, зокрема у творчості Р. Іваничука, І. Роздобудько, Є. Кононенко та ін. [2]; монографію М. Варданян «Свій – Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі» [3], що присвячена дослідженню різножанрового діапазону творів українських письменників, які писали в еміграції для дітей та юнацтва, де авторка досліджує категорії Свій – Чужий у трьох ракурсах: національному, інокультурному та етичному; цікавою є стаття Н. Іовхімчука «Концепт «чужина» в українській народній пісні» [4], де автор розглядає семантику слова «чужина» в українській народнопісенній традиції; дослідження І. Василюшина «Антеїстичні концепти в ліриці Богдана Кравців (дискурс чужини)» [5], у якому автор розглядає питання концепту чужина в ліриці; стаття Л. Савченко «Лексико-семантичне поле чужина у поетичній мові Євгена Маланюка» [6] та ін.

У цьому дослідженні ставимо **за мету** сформувати поняття бінарності топосів «чужина» – «рідна земля» на прикладах прозових творів українських письменників різних епох, концептуалізувати проблему еміграції, яка стала наскрізною в українській літературі, як відображення глобальних кризових подій в історії становлення української нації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті цього дослідження послуговуємося категорією *топос* (у перекладі з грецької «місце»), як художнє засвоєння географічно-фізичних об'єктів у літературі. Оскільки топос є мовою опису просторових образів, а будь-який простір обов'язково формується опозиціями, то присутність антитези в топосі не випадкова. Специфіка бінарності топосу полягає в тому, що це очевидна бінарність (у той час, коли в інших поняттях вона існує в прихованому вигляді), що витікає з метафоричної суті топосу (по суті – стійкі образи-метафори). Топос завжди передбачав наявність двох компонентів порівняння, сполучення яких створює кінцевий образ: схід – захід, місто – село, серце – розум, рідна земля – чужина та ін.

Зв'язок між територією (природним середовищем, ландшафтними особливостями) й нацією існує й простежується на всіх етапах етногенезу українського народу. Традиція цього зв'язку, змодельована в свідомості українця в топосах «рідний край», «рідна земля», «рідне село», «рідний хутір», «рідний дім» ніколи не втрачала актуальності і значущості.

Український політичний діяч, літературний критик, «гігант українського духу» Д. Донцов, **тексти якого і досі надихають багатьох українців**, відстоював ідею української континуїтності або тяглості, безперервності, адже «українська нація творилась як етнокультурна цілісність, яка має етноісторичну тяглість, на відміну від деяких сучасних націй, які виникли ситуативно» [7, с. 180]. Адже Україна – це країна коріння, українці ментально прив'язані до своєї землі, у нас загострені відчуття власної етнічності.

Починаючи ще з української фольклорної спадщини, антитеза «рідна земля» – «чужина» природно стала центральною як у поетичних, так і прозових творах майстрів слова. У пісенному фольклорі чужина, чужа сторона, країна асоціюється з нещасливою долею, поневіряннями, чужими звичаями, законами. У чужу сторону віддає мати дочку, проводить дівчина козака, їде козак на війну [4, с. 81]: «У неділю рано синє море грало, Випроводжає мати дочку у чужу стороночку, В чужу стороночку, між чужії люде: – Ой хто ж тебе, доню, жалувати буде!» [9, с. 151]; «Їхав козак на війноньку, Сказав: «Прощай, дівчинонько, Прощай, дівчино, чорнобривонько, Їду в чужу стороненьку» [9, с. 300].

Найприкметнішим, на наш погляд, художнім твором, де загострено постає проблема еміграції є новела С. Васильченка «На чужину». Автор розкриває жорстоку правду селян за умов безземелля. Письменник підводить читача до сприйняття тяжких роздумів людей, які незабаром помандрують «з рідного села в далеку, невідому чужину – туди, де серед диких степів, як кажуть люди, гуляє з хуртовиною мужицька доля» [10, с. 234]. Село вимушені покинути мало не половина мешканців. Проблема розлуки з рідним краєм С. Васильченко вирішує не з вузько національних, а з соціальних позицій. Автор не засуджує тих, хто змушений покинути своє село, але з таким же співчуттям ставиться й до тих, хто, не зважаючи ні на що, не пориває зв'язків з ним. Дівчина нізащо не хоче кидати рідних місць, а для парубка дорожча над усе – воля, незалежність: «То миліше тобі жити по наймах, – докоряє від дівчині, – панам догоджати, ніж працювати на себе? – Що нам рідна сторона, коли немає в ній нам життя?» [10, с. 236]. Селяни не мають щастя в рідному краї, не знайдуть вони його й на чужині – у цьому основний сенс новели.

Композиційно новела побудована з трьох епізодів-сцен, з яких кожна сама по собі, а особливо в органічній єдності, зображує страшну трагедію селян, що через безземелля вирушають шукати примарного щастя в інших краях,

покладають надії на невідому «чужину». У перших рядках твору, що є своєрідним ліричним заспівом, бринять тужливі ноти, сумні настрої, якими пройнята вся розповідь. Письменник ніби готує читача до сприйняття ранкового «смутого свята» у селі – прощання мешканців з рідною землею: «Тиха і смутна весняна ніч, мов молода черниця. Не чути на селі ні гомону, ні співу. Все повилося в тіні. Біліють проти місяця хати з темними вікнами, – не то дрімають, не то щось думають» [10, с. 40]. У новелі з великою художньою силою, з надзвичайною ліричною проникливістю сцен зображено душевний стан селян, їхні гіркі роздуми, трагедію людських доль.

У перших двох сценах С. Васильченко передає прощання старого Жука з рідною оселею і парубка з дівчиною. Невимовним сумом, глибокою журливістю оповиті переживання Жука, пов'язані з наступним від'їздом до далекої «чужини», звідки, як він добре розуміє, вже не доведеться повернутися. Трагізм його життєвої долі, внутрішніх переживань письменник емоційно підсилює введенням до твору символічного образу старого ясена, з яким, як з живою людиною, як з «вірним, старим другом» прощається Жук, виливаючи йому свої жалі: «Підійшов до ясена, обняв його, мов брата, прихилився до стовбура сивою головою й заплакав» [10, с. 40].

Ще одна новела про глибокий душевний біль за тих, хто змушений емігрувати з України у пошуках «кращої долі» – «Камінний хрест» В. Стефаника. Сам автор трактував це як дуже трагічне явище для людини, яка має відриватися від свого кореня. Прощання Івана Дідуха з рідною хатою, селом, односельцями – своєрідний похорон. Танок Івана з дружиною нагадує танок смерті. Прохання поминати їх у церкві це підтверджує. Так поєднує автор побутове й космічне, плінне й вічне. Камінний хрест – це символ важкої праці, символ закоріненості, вмонтованості у рідну землю, символ усім людям, які виїздили на чужину, до Канади, «Гамерики», залишаючи рідний дім, село, країну.

Хоча любов до землі головний герой новели не виголошує в монологах, не «афішує» її напоказ, адже про сокровенне більше мовчать, його утаємничують від інших, носять у собі. Але вчинками, емоціями, молитвами Івана до Бога й землі автор дає нам розуміння, як той віддано любить свою землю: «Так баную за тим горбом, як дитина за цицков. Я на нім вік свій спендив і окалічив-ем. Коби-м міг, та й би-м го в пазуху сховав, та й взяв з собов у світ. Банно ми за найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом

таки ніколи не перебаную» [11, с. 56]. В. Стефаник зображає Івана Дідуха як людину, що залишився без землі та майна і влаштував проводи у своїй-не-своїй хаті. Із землею герой був переважно мовчазний і тихий, бо свою енергію укладав у працю, а потім втратив під ногами ґрунт. Іван перед односельцями «каменів, бо слова негоден був заговорити» [11, с. 56], «тупо глядів навперед себе і хитав головою» [11, с. 58], «потряс сивим волоссям» [11, с. 58]. Такі описи героя підкреслюють факт внутрішнього дисбалансування, спричиненого утратою землі, розривом із ріднокраєм, односельцями. Аж тепер, збираючись на чужину, залишаючи землю, якій віддав свої сили й молодість, Іван Дідух зізнається: «Я зробок – ціле тіло мозиль, кості дрихлаві, що заки їх рано зведеш до купи, то десіть раз йойкнеш!» [11, с. 58]. В. Стефаник дотримується «міри» в описі героя, його рухів. Іван Дідух навіть у цій кризовій ситуації володіє культурою рухів – тримає руки раціонально: «Стулив долоні в трубу і притискав до губів» [11, с. 58], «Поклав голову в долоні і довго щось собі нагадував» [11, с. 58]. Це рухи, що свідчать про гамування болю, можливо, про внутрішні монологи, які герой виголошує для заспокоєння себе, своєрідний супровід до екзистенційної терапії.

Важливим доповненням візуальної характеристики образу Івана Дідуха в «Камінному хресті» є багата звукова палітра твору, яка помітно змінюється – від тихого поскрипування воза і врівноваженої ходи Івана в першій частині новели до пиятики, співів, плачів, коли «великої бесіди було багато» [11, с. 56], коли «в шум, гамір і зойки, і в жалісливу веселість скрипки врзувався спів Івана» [11, с. 56].

У руслі нашої теми не можна залишити поза увагою культовий роман «Тигролови» І. Багряного. І, хоч у цьому творі життя переселенців з України у тайзі виглядає як омріяне ельдорадо, хоч вони і вкоренилися на чужині: давали українські назви місцям, де вони оселилися, зберігали рідну мову та національні традиції, народжували дітей і з малечку прививали їм любов до України, якої вони зроду не бачили, але попри це постійно відчували духовну єдність з рідною домівкою, з рідною далекою землею. Те ельдорадо, той світ, до якого потрапила родина, а згодом і головний герой – Григорій Многогрішний, був суто міфічним, той всесвіт, який вони створили за тисячі кілометрів від України-матері згодом перетворився на хаос. Сірчиха, згадуючи Бога, каже: «От хоч би й ми. Приїхали сюди... Боже! Яка страшна і дика пуца була! І нудьга смертельна.

І лихо скрізь навколо, і злигодні, і смерть... Чужа чужина» [12, с. 256]. Жінка, яка зі своєю родиною змушена була покинути рідну землю й емігрувати далеко від дому, на неосвоєні території, дикі простори тайги осмислено називає той край, де вони оселилися чужою чужиною, використавши тавтологію, що найвлучніше передає її почуття, трагедію її родини.

У романі «Тигролови» Україна постає перед читачами у трьох вимірах: одна Україна у спогадах Григорія Многогрішного – справжня, прекрасна, з родючими полями та співами жайворонків, де вільний вітер гуляє безмежним степом; друга – поселенська – де живуть Сірки, про яку розповідає Наталчина мати: «Це була наша друга Україна, нова Україна, синку, але щасливіша. І назви наші люди подавали тут свої, сумуючи іноді за рідним краєм: Київ, Чернігівка, Полтавка, Україна, Катеринослав, Переяславка...» [12, с. 258]; і ще одна, третя, Україна постає перед читачем «ось так – на колесах поза геттю, розчавлена, розшматована, знеособлена, в корості, в бруді... розпачі! Голодна!.. Безвихідна!.. Безперспективна!» [12, с. 258].

Л. Богуславська зазначає: «Роман Тигролови І. Багряного містить цілу низку знакових деталей, наповнених символікою родової приналежності до українського світу» [13, с. 73].

Тема вимушеної еміграції та чужини особливо загострена у творах письменників-емігрантів, що є природним сплеском сповіді митців, доля яких складалася поза межами Батьківщини. Український літературний процес в еміграції – історико-мистецьке явище, що мало в ХХ ст. свої особливості, зумовлені історичними подіями двох світових воєн.

У. Самчук – один з найвизначніших письменників ХХ століття, шістдесят років зі своїх вісімдесяти двох звікував у чужині. Його часто називають «конкістадором рідної землі», здатним відродити національну духовність української нації. Збірка оповідань У. Самчука «Віднайдений рай» вже своєю назвою підкреслює опозицію «вітчизна – чужина» і перебирає на себе функцію автобіографічного й соціально-психологічного коду письменника. Словосполучення «віднайдений рай» замінило в свідомості емігранта, який є головним героєм усіх оповідань і новел, поняття «Європа» й означало передовсім духовну атмосферу того іншого світу, куди було закинуто українців й де головними атрибутами були свобода, безпека, гідність.

Рідна земля, Батьківщина оприсутнена у текстах збірки на імпліцитному, тобто прихованому,

нерозгорнутому рівні, який потребує домислення (наприклад, в оповіданні «Моя осінь» це образ «синього птаха з відбитим крилом», в «Образі» – образ рожі як «райського куща», у «Розбитій богині» – спогад про «країну вкрадену..., згвалтовану і оплюгавлену»); найчастіше ж він оприявлений на виразно маркованому рівні, де присутні розпізнавчими знаками є географічні назви: Дніпро, Кримські гори («Моя осінь»), Україна («Образ», «Сильвестр»), Волинь («Собака у вікні»), Одеса, Кривий Ріг («Сильвестр»).

Основним об'єктом, яким цікавився автор, було переживання емігранта, спричинене розлукою з батьківщиною. Увага до внутрішнього світу людини розширила тематичне коло малої прози У. Самчука, де найбільш відчутними є екзистенційні проблеми. Особливості екзистенційного світу емігрантів зумовлені їхніми стосунками з «чужим» суспільством. Незважаючи на сприятливі реалії життя (можливість працювати, здобувати освіту), герої оповідань відчувають екзистенційну самотність і покинутість, спустошеність і розгубленість, що скрашувалося живим тільки в пам'яті, спогадах, візіях чи снах українським культурним космосом [14, с. 26]. І тоді реальне благополуччя навколишнього світу не сприймалося адекватно, видавалося показним, нарочито штучним, будь-що ставало подразником, відповіддю на який могла бути різна реакція: відчуття суму за втраченим коханням, усвідомлення своєї полишеності на чужині («Моя осінь»): «І повір мені... якби не проклята моя вдача і батьківщиною був мені той клаптик землі, на якому видують людей голодом, а не цілий світ, де купаються в золоті, – я лишила б усе і пішла б з тобою у твої сутерни» [14, с. 371]; ненависть до більшовицького режиму («Образ»): «І обертається поволі земна куля, а на ній – Україна. На ній малесенька плямочка, що зветься Україна. Я бачу її, я чую її, але я не там... Мені хотілося бути циніком. Хотілося перебрати всі слова лайок і послати тим, з вини яких страждає наш край. Хочу зірвати з них манливу корону і топтати, топтати...» [14, с. 387]; туга за вітчизною, забраною в полон («Сильвестр»): «Згадав поля батьківські... які ж широкі, як ті ріки, біжать вони у даль і никнуть з виду. А пашні!.. А пшениця!.. Так і лоснуть!..

Ну, щире тобі золоте море, яке колошкає свіжий та такий пахучий пустій-вітер» [14, с. 406]; примітивізація життя, зведення його до рівня обмеженого існування («Останній могікан», «Авс-фін»); самотність у гаморі чужого міста й безглузда смерть («На двірці»): «Машин тут більше, ніж людей. Та й люди все якісь машинові. Швидкі, невтомні» [14, с. 382]. Примарність, несправжність, бутафорність «віднайденного раю» стають основним мотивом однойменного оповідання. В окремих новелах проблема загубленості, відчуженості конкретної людини набуває філософського звучання (людина й «чужий» світ, людина й вічність, буття й небуття) або історіософського забарвлення (вплив української ментальності та драматичних історичних подій ХХ століття на долю нації).

Висновки. Українцям упродовж століть не з чужого досвіду відома проблема розлуки з рідною землею та віднайдення своєї ідентичності. Йдеться як про тих, які мусили полишити рідну Батьківщину у воєнні лихоліття ХХ ст., так і про наших сучасних співвітчизників, які так само змушені емігрувати з рідної країни через війну. Розгортання масової хвилі еміграції та формування власної національної ідентичності й ревізія цінностей – це ті зовнішні чинники, що актуалізують звернення до текстів, зокрема і художніх, що містять певний досвід і пам'ять, у пошуку багатьох відповідей про сенс національного, колоніального, інокультурного. Художнього вираження національна ідея здобуває через твори, у яких розгортаються теми історичної боротьби за волю, єдність і незалежність, духовного єднання та святості, збереження роду, пам'яті та ідентичності. Але центральним у творах є образ України. «Чужина» як збірний образ ставав відтворенням внутрішнього стану емігрантів з України – занепокоєння, трагічності теперішнього, невідомості майбутнього. Про цей феномен поетично висловився М. Ільницький: «Чужина – прихильною чи ворожою вона б не була – породжувала в поетів комплекс біженців, якого постійно супроводжує «хрест доріг», що його кожному треба нести на свою Голгофу» [15, с. 15]. Тому, очевидно, «чужина» найчастіше була протиставленням Батьківщині, і всього того, що з нею пов'язане – мова, культура, звичаї, цінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Історія релігії в Україні : у 10 т. / ред. кол.: А. Колодний (голова) та ін. Київ : Український Центр духовної культури. 1996-1998. Т. 1 : Дохристиянські вірування; Прийняття християнства. 1323 с.
2. Горболіс Л. М. Чужина: коди інтерпретації : монографія. Суми, 2016. 176 с.
3. Варданян М. Свій – Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі : монографія. Кривий Ріг : Видавництво «Діонат», 2018. 406 с.

4. Іовхімчук Н. Концепт «чужина» в українській народній пісні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : збірник наукових праць*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип. 59. С. 81–83.
5. Василюшин І. Антеїстичні концепти в ліриці Богдана Кравціва (дискурс чужини). *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», Вип. 13. Т. 3. 2020. С. 91–96.
6. Савченко Л. Лексико-семантичне поле чужина у поетичній мові Євгена Маланюка. *Збірник наукових праць на пошану професора Володимира Семеновича Калашника : Незгасимий словосвіт*. Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2011. С. 433–440.
7. Донцов Д. Вибрані твори : у 10 т. Т. 1. Політична аналітика (1912–1918 рр.) / Д. Донцов ; Науково-ідеологічний центр ім. Дмитра Донцова. Дрогобич ; Львів : Відродження, 2011. 328 с.
8. Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодяньських. Київ : «Наукова думка», 1978. 326 с.
9. Українські народні пісні. Київ : Держ. видавн. образотв. мистец. і музичн. літератури, 1960. 376 с.
10. Васильченко С. Оповідання. Повісті. Драматичні твори. Упоряд. і прим. Н. М. Шумило. Київ : «Наукова думка». 1988. 600 с.
11. Стефаник В. Вибрані твори. Київ : «Богдан». 2023. 149 с.
12. Багрянний І. Тигролови. Київ : «Априори», 2022. 292 с.
13. Богуславська Л. Народна оселя у романі Івана Багряного «Тигролови». *Вісник Придніпр. держ. акад. суд-ва та архітектури*. Дніпро, 2016. №7. С. 69–73.
14. Самчук У. Кулак. Месники. віднайдений рай: роман, оповідання, новели. Дрогобич : «Відродження», 2009. 488 с.
15. Поети Празької школи. Срібні сурми. Антологія. / упорядкування, передмова та літературні силуетки М. Ільницького. Київ : Смолоскип, 2009. 916 с.